

ZAMONAVIY O‘ZBEK DRAMATURGIYASIDA METAFORA VA RAMZLAR TIZIMI (Erkin A‘zamning “Tanho qayiq” dramasi misolida)

Tilovqobilova Sevinch Davronboy qizi

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Filologiya fakulteti 4-bosqich talabasi

e-mail: sevinchtilovqobilova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli adib Erkin A‘zamning “Tanho qayiq” dramasi zamonaviy o‘zbek dramaturgiyasidagi yangicha badiiy tafakkur prizmasi orqali tahlil qilinadi. Asardagi Orol fojiasi fonida inson ruhiyatining evrilishlari, ekologik tanazzulning ma‘naviy inqiroz bilan bog‘liqligi hamda muallif tomonidan qo‘llanilgan metaforik obrazlar tizimi tadqiq etilgan. Maqolada asardan keltirilgan hayotiy parchalar orqali qahramonlar xarakteri va ramziy detallarning mohiyati ilmiy-tanqidiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Erkin A‘zam, drama, dramaturgiya, qahramonlar xarakteri, ramz, ramziy detallar, metafora, ramzlar tizimi.

Abstract: This article analyzes the drama "The Lonely Boat" (Tanho Qayiq) by the famous writer Erkin A‘zam through the prism of new artistic thinking in modern Uzbek dramaturgy. Against the backdrop of the Aral Sea tragedy in the work, the transformations of the human spirit, the connection between ecological decline and spiritual crisis, and the system of metaphorical images used by the author are researched. Through life-based excerpts from the work, the essence of the characters' nature and symbolic details are substantiated from a scientific and critical perspective.

Keywords: Erkin A‘zam, drama, dramaturgy, character nature, symbol, symbolic details, metaphor, system of symbols.

Аннотация: В данной статье драма известного писателя Эркина Азама «Одинокая лодка» (Tanho Qayiq) анализируется сквозь призму нового художественного мышления в современной узбекской драматургии. На фоне трагедии Аральского моря в произведении исследуются трансформации человеческого духа, связь экологического упадка с духовным кризисом, а также система метафорических образов, использованных автором. На основе жизненных отрывков из произведения с научно-критической точки зрения обосновывается сущность характеров героев и символических деталей.

Ключевые слова: Эркин Азам, драма, драматургия, характер героев, символ, символические детали, метафора, система символов.

KIRISH

Drama (qadimgi yunoncha: drama — “harakat”) — badiiy adabiyotning 3 asosiy turlaridan biri hisoblanadi (epos, lirika bilan bir qatorda). Drama teatrda ham mavjud. Syujetlilik, harakatlarning ziddiyatga asoslanishi va ularning sahna, epizodlarga

bo‘linishi, bayonning yo‘qligi, aktyor va aktrisalar munosabatlarining o‘zaro so‘zlashuviga asoslanishi Dramaning o‘ziga xos xususiyatidir.

Ijtimoiy (aniq tarixiy va umuminsoniy) muammolarni aks ettiruvchi dramatik ziddiyatlar qahramonlarning xatti-harakatlarida, avvalo dialog va monologlarda ifodalanadi. Drama matni ko‘rishga (imo-ishora, harakat), shuningdek, eshitishga mo‘ljallanadi; u sahnaviy makon, zamon va teatr texnikasi imkoniyatlariga ham muvofiq keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Drama janrlari: tragediya, komediya, drama (janr sifatida) va tragikomediyalardir. Dramaturgiya janrlaridan biri. Ma’rifatparvarlik davridan boshlab drama badiiy adabiyotning yetakchi janrlaridan biriga aylangan. Unda insonning ziddiyatli hayoti ifodalanadi. Belinskiy ham bu haqida quyidgicha fikr bildiradi: “drama qaramaqarshi elementlarning – epik obyektivlik bilan lirik subyektivlikning kelishuvidan iborat”¹. Ya’ni nasriy yozilgan keng tasvir va qahramonning ichki ruhiyat tasviri qo‘shilishi dramani yuzaga chiqaradi.

O‘zbek dramaturgiyasi 20-asr boshlarigacha og‘zaki shaklda mavjud edi. 20-asrning 1-yarmida dastlabki yozma milliy sahna asarlari yaratildi: “Padarkush yoki o‘qimagan bolaning holi” (Behbudiy), “To‘y” (Nusratulla Qudratulla va Hoji Mu’in), “Boy ila xizmatkor”, “Ko‘knor” kabilar shular jumlasidandir.

Fitrat “Adabiyot qoidalari”da adabiy turlarni uch guruhga bo‘lib, dramani “tomosha” deb ataydi. “Agar voqeada yo xayoldagi bir ishni, bir voqeani tasvir etishi yo‘li bilan yurg‘onda tasvirlar shoirning, yozuvchining tilidan emas, shul voqeaga aralashqon kishilar tilidan tasvir etilsa, tomosha ataladi. Bir voqeani shunga aralashqon kishilarning so‘zlari, harakatlari bilan amalda tasvir etib, tamsil, ya’ni sahnada xuddi o‘zi kabi ko‘rsatish tilagi bilan yozilgan asarlarga tomosha asarlari deyiladi”². Aynan Fitratning dramaga oid ushbu qarashlari drama haqida nazariy ma’lumotlarni mustahkamladi.

“Adabiyotshunoslik lug‘ati”da dramatik asarga shunday ta’rif beriladi: “Dramaturg asarda jonlantirmoqchi bo‘lgan hayot materialining ayrim unsurlarini sahnada qayta yaratish imkoni yo‘qligidan dramaning “shartlilik” darajasi juda yuqori bo‘ladi. Chunki muallif uygotishi, sahnada bevosita jonlantirilishi mumkin bo‘lgan voqealarni to‘ldirishi zarur bo‘ladi. Masalan, muallif remarkalarda “sahna ortida otlar dupuri, qilichlar jarangi,” “sahna ortidan keskin to‘xtagan mashina ovozi eshitiladi” qabilidagi ishoralar beriladi, ularning yordamida sahnada jonlanmagan narsa shartli (ya’ni o‘quvchi tasavvuridagina) jonlantiriladi. dramada syujetga kiritish imkoni bo‘lmagan voqea yoki tafsilotlarning personajlar tilidan muxtasar berilishi ham shartlilikning bir ko‘rinishi bo‘lib, u personaj nutqiga ta’sir qiladi.

Chunki bu voqea va tafsilotlar personajlarga ma’lum (jonli muloqotda ularni eslatish shart emas), biroq ular o‘quvchi (tomoshabin)da tasavvur hosil qilish uchun zarur va shu zaruriyat tufayli suhbat tabiiylikdan chiqib, shartlilik kasb etadi. Ya’ni

¹ В.Г.Белинский. (1955) Танланган асарлар. Уздавнашр

² Fitrat, A. (2006) Adabiyot qoidalari. (Tanlangan asarlar). 4-jild. Ma’naviyat

tafsilotlarni shu yo'sin (personajlar tilidan) berish majburiyati dramatik asar personajlari nutqining biroz "sun'iy", "sahnaviy" bo'lishiga olib keladi."³

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasi so'nggi yillarda voqelikni shunchaki foto-nusxa ko'rinishida aks ettirishdan voz kechib, hayotiy hodisalarning falsafiy mohiyatini ochishga intilmoqda. Erkin A'zamning "Tanho qayiq" dramasi aynan mana shunday murakkab metaforik qatlamlardan tashkil topgan bo'lib, unda Orol dengizining qurishi shunchaki bir mintaqa fojiasi emas, balki butun insoniyatning o'zligidan va e'tiqodidan uzoqlashishi sifatida talqin etiladi.

Asarning g'oyaviy markazida turgan qayiq ramzi - bu shunchaki yog'och buyum emas, balki inson irodasining moddiylashgan shaklidir. Orol boboning suvi qurigan sahro o'rtasida qayiq yasashi atrofdegilar uchun mantiqsizdek tuyulsa-da, qahramon uchun bu hayot-mamot masalasidir. Dramada boboning mana bu so'zlari uning ichki olamidagi metin ishonchni ko'rsatadi: "Dengiz ketsa, o'zi ketibdi-da. G'ayrati bo'lsa, qaytib kelar. Lekin biz ketmaymiz! Biz uning sohilida, manashu qayiqqlarimiz bilan kutib olamiz uni!" Bu o'rinda qayiq metaforasi najot kemasiga aylanadi; u boboning ma'naviy olamini loqaydlik botqog'idan asrab turuvchi yagona qo'rg'ondir.

Qishloq uylari tomida quyoshda qovjirab yotgan eski qayiqqlar esa o'tgan farovonlikning motamsaro yodgorliklari bo'lib, ular jamoaviy umidsizlikni ifodalasa, boboning yangi yasayotgan qayig'i kelajakka yo'naltirilgan faol isyondir.

Dramaturgning yuksak mahorati asardagi "shisha dengiz" detalida yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Shogirdlarning qum ustiga shisha parchalari terib, quyosh nurida yaltirovchi sun'iy dengiz hosil qilishi sahnasi insoniy mehrning eng oliy metaforasi hisoblanadi. Bobo o'zining xira ko'zlari bilan bu yaltiroqlikni ko'rganda aytgan hayqirig'i: "Keldi! Mana, keldi! Shovullashini eshityapsizlarmi? Dengiz kelyapti, bolalarim!" degan so'zlari asarning katarzis nuqtasidir. Bu yerda "yolg'on" tushunchasi o'zining salbiy ma'nosidan voz kechib, ruhiy poklanish darajasiga ko'tariladi. Shisha dengiz - bu insoniy xayolning qattiq reallik ustidan g'alabasidir. Boboning o'sha shisha to'lqinlar orasida o'zini baxtli his etib vafot etishi, adibning "Inson o'z e'tiqodi va pok niyati bilan najot topadi" degan falsafiy xulosasini tasdiqlaydi.

Muallif vorislik masalasini ham alohida ramziy detal - oq qalpoq orqali ochib beradi. Orol boboning boshidagi oq qalpoq shunchaki kiyim emas, balki ma'naviy meros timsolidir. Amet obrazining paydo bo'lishi va uning Leningraddagi dabdabali hayotdan voz kechib, bobosi tomon qaytishi insoniyatning o'z ildizlariga qaytishini anglatadi.

Asar yakunida Ametning bobosidan qolgan oq qalpoqni kiyib: "Men shu yerda qolaman. Bobomning ishini davom ettiraman", degan qarori g'oyaning o'lmasligini bildiradi. Bu detal orqali Erkin A'zam Orol dengizi geografik nuqta sifatida qurigan bo'lsa-da, uning ruhini asrab qoluvchi yangi avlod doimo mavjud bo'lishiga ishora qiladi.

Asardagi kontrast obrazlar - suv va sahro metaforalari esa jamiyatdagi ikki xil qatlamni ifodalaydi. Suv — poklik bo'lsa, qishloqni sekin-asta yutib borayotgan qum

³ Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati – T.: Akademnashr, 2010. – B-95-96

— loqaydlik belgisidir. Boboning o‘g‘li Qalimbatning: “Ota, qo‘ying shu keraksiz matohni. Shaharga boraylik, deputatlikka nomzodimni qo‘ymoqchiman, sizning obro‘yingiz kerak menga”, degan gaplari “sahro odamlari”ning yuzsizligini ochib beradi. Ularning ichki olami allaqachon qum kabi qaqrab bo‘lgan. Orol bobo esa o‘zining “suvga bo‘lgan tashnaligi” bilan bu ma’naviy tanazzulga qarshi turadi.

Xulosa qilib aytganda, “Tanho qayiq” dramasi zamonaviy o‘zbek adabiyotida ramzlar tizimining cheksiz imkoniyatlarini ochib bergan asardir. Erkin A‘zam bu ramzlar orqali shunchaki ekologik fojiani tasvirlab qolmay, balki inson qalbini saqlab qolish, e‘tiqodda sobit turish va ma’naviy merosga sadoqat kabi global muammolarni ko‘tarib chiqadi. Maqolada tahlil etilgan metaforik obrazlar shuni ko‘rsatadiki, haqiqiy adabiyot har qanday moddiy tanazzul ichidan ham insonni yuksaklikka yetaklovchi ma’naviy chiroqni yoqishga qodirdir. Asar har bir o‘quvchini o‘z ichki “dengizi”ni asrashga, ma’naviy sahrolanishdan ogoh bo‘lishga chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erkin A‘zam Mustaqillik davri dramaturgiyasi Toshkent-2018
2. .Erkin A‘zam “Tanho qayiq yoxud devonaning orzusi” Toshkent-2018
3. Dilmurod Quronov Adabiyotshunoslik nazariyasi Toshkent-2019
4. Hotam Umurov Adabiyotshunoslik nazariyasi Toshkent-2004
5. Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati – T.: Akademnashr,2010.
6. Rahmonov, M. (1966) O‘zbek teatr tarixi. Fan nashriyoti, 1966 8.
7. Azimova. (1984) Hozirgi o‘zbek dramaturgiyasi. O‘zbekiiston nashriyoti
8. В.Г.Белинский. (1955) Танланган асарлар. Уздавнашр
9. Fitrat, A. (2006) Adabiyot qoidalari. (Tanlangan asarlar). 4-jild.

Ma’naviyat